

BARIERY I MOŻLIWOŚCI GENEROWANIA KAPITAŁU SPOŁECZNEGO NA OBSZARACH WIEJSKICH W POLSCE

Beata Będzik

Akademia Rolnicza w Szczecinie

Streszczenie. W dobie integracji i globalizacji rośnie znaczenie tzw. miękkich czynników dla dynamizowania rozwoju społeczno-gospodarczego. W tej grupie czynników na plan pierwszy wysuwa się kapitał społeczny. W artykule przedstawiono rozważania na temat wpływu kapitału społecznego na rozwój społeczno-gospodarczy, zwłaszcza obszarów wiejskich. Pokazano niedostatki i ograniczenia w postaci takich komponentów kapitału społecznego, które utrudniają jego budowanie i pomnażanie. Wskazano również na występujące w Polsce bariery rozwoju kapitału społecznego, zwłaszcza na terenach wiejskich, oraz możliwe drogi ich przezwyciężenia.

Słowa kluczowe: ekonomia społeczna, kapitał społeczny, aktywność lokalnych społeczności, obszary wiejskie.

WSTĘP

Współcześnie, wielu ekonomistów dopatruje się i podkreśla wpływ tzw. miękkich, niematerialnych czynników na wymierne parametry rozwoju gospodarczego [Herbst 2006]. Czynnikiem decydującym o sukcesie jednostek i szerszych grup społecznych nie jest już kapitał finansowy, jak miało to miejsce w czasach przednowoczesnych, czy też kapitał ludzki jak w epoce nowoczesnej, ale to np. kogo się zna, z kim jest się powiązanym, przesądza często o skuteczności działania [Rymsza 2007]. W dobie nieograniczonych, a przynajmniej dalece rozwiniętych możliwości pozyskania środków finansowych oraz procesów integracji i globalizacji umożliwiających swobodę przepływu kapitału ludzkiego, na pierwsze miejsce w walce o sukces wysuwa się kolejny, najmniej zdefiniowany, kapitał społeczny.

Adres do korespondencji – Corresponding author: Beata Będzik, Katedra Ekonomii, Wydział Ekonomiki i Organizacji Gospodarki Żywnościowej, Akademia Rolnicza w Szczecinie, ul. Żołnierka 47, 71-210 Szczecin, e-mail: beata.bedzik@e-ar.pl

KAPITAŁ SPOŁECZNY – TRUDNOŚCI DEFINICYJNE

Zdefiniowanie kapitału społecznego nie jest zadaniem łatwym, gdyż ewoluuje on wraz z potrzebami, do których jest wykorzystywany. „Poszczególni badacze, podnosząc rangę kapitału społecznego, rozszerzali jego zastosowanie, dodawali kolejne funkcje”, co sprawiło, że stał się on pojęciem wielowymiarowym, przez co mało czytelnym. Niektóre definicje „przedstawiają kapitał społeczny w aspekcie okoliczności jakie go kreują, inne z punktu widzenia jego przejawów, jeszcze inne od strony skutków jakie wywołuje, Wszystko to bardzo utrudnia wyznaczenie granic omawianej kategorii. Kolejne utrudnienie definicyjne stwarzają same komponenty kapitału społecznego, ze względu na to, iż są to elementy trudne do uchwycenia a tym samym i zmierzenia.” [Będzik 2008] Wśród nieodłącznych komponentów, czy też wyznaczników kapitału społecznego można wymienić m.in. zaufanie, wzajemność działań, powiązania, normy społeczne, zdolność do tworzenia i podtrzymywania kontaktów, współpracę, zdolność do kolektywnego działania [Bullen, Onyx 1999]. Są to więc składowe dość trudne do uchwycenia i pomiaru. Woolcock tę niewątpliwie bardzo szeroką i pojemną kategorię skomasował w jednym zdaniu uważając, że „kapitał społeczny odnosi się do norm i sieci, które nadają użyteczny wymiar kolektywnemu działaniu” [Woolcock 2001].

DEFICYT KAPITAŁU SPOŁECZNEGO W POLSCE

Kapitał społeczny jest bardzo ważnym elementem potencjału rozwojowego, zwłaszcza obszarów ubogich w inne rodzaje kapitału. Jednak, jak zauważa Kłodziński [2003] w społeczeństwie polskim została przerwana podstawowa tkanka społeczna jaką jest zaufanie.

Wyniki różnych badań społecznych pokazują, że wskaźniki poziomu kapitału społecznego w Polsce należą do najniższych w Europie. Niski poziom zaufania do ludzi i instytucji, słabe uczestnictwo obywateli w życiu lokalnym, publicznym i wspólnotowym hamują rozwój gospodarczy i utrudniają rozwiązywanie najważniejszych problemów społecznych.

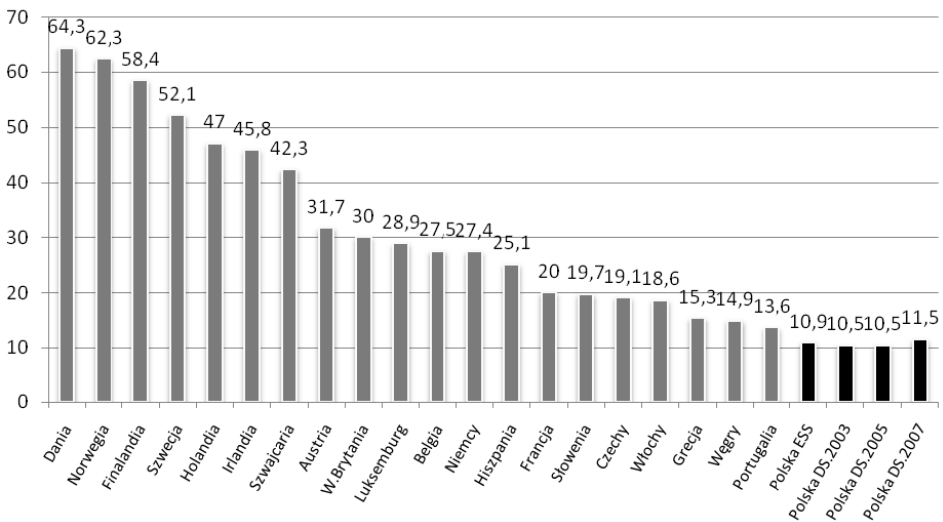
„Poziom rozwoju ekonomicznego traktować można jako końcowy efekt kapitału społecznego lub jako jedną z jego funkcji. Oprócz tego służy on [Czapiński, Panek 2007]:

- integracji i solidarności społecznej – przeciwdziałania wykluczeniu i dyskryminacji;
- uzupełnianiu i wyręczaniu niewydolnych instytucji państwa;
- kontroli sektora rządowego i wymuszaniu jego odpowiedzialności (accountability of government);
- kontroli sektora komercyjnego;
- budowaniu i ochronie kultury lokalnej przed jej komercjalizacją.

Zespół przeprowadzający badanie *Diagnoza Społeczna* za wskaźniki tak zdefiniowanego kapitału społecznego przyjął: zaufanie interpersonalne, dobrowolną (niewymuszoną np. charakterem samorządu zawodowego) przynależność do organizacji i pełnienie w nich funkcji, udział w nieprzymusowych zebraniach publicznych i zabieranie na nich głosu, organizowanie takich zebrań, dobrowolne działania na rzecz społeczności lokalnej, udział w wyborach samorządowych oraz pozytywny stosunek do demokracji.

Na podstawie powyższych kategorii powstał syntetyczny miernik kapitału społecznego, a analiza zarówno samego miernika jak i jego komponentów nakreśla nie najlepszy obraz tego, tak ważnego składnika społeczeństwa obywatelskiego.

Wśród krajów objętych badaniem *European Social Survey* (ESS) Polska zajmuje ostatnie miejsce pod względem takich wartości jak zaufanie do innych ludzi, zaledwie co dziesiąty Polak uważał, że „większości ludzi można ufać” (rys. 1). Sześciokrotnie większym zaufaniem interpersonalnym cechowali się Duńczycy i Norwegowie, a u południowych sąsiadów (Czechów) odsetek był dwa razy wyższy. Zaufanie ułatwia podejmowanie ryzyka przez uczestników organizacji dzięki przekonaniu, że inni zachowają się zgodnie z oczekiwaniami i będą się nawzajem wspierać. Zaufanie buduje poczucie bezpieczeństwa wśród uczestników organizacji, co sprzyja otwartości informacyjnej [Będzik 2008]. Niestety wyniki badań nie dają Polakom podstaw do zadowolenia.

Rys. 1. Odsetek osób w wieku 18 i więcej lat ufających innym ludziom

Fig. 1. The percentage of persons aged 18 or more trusting others

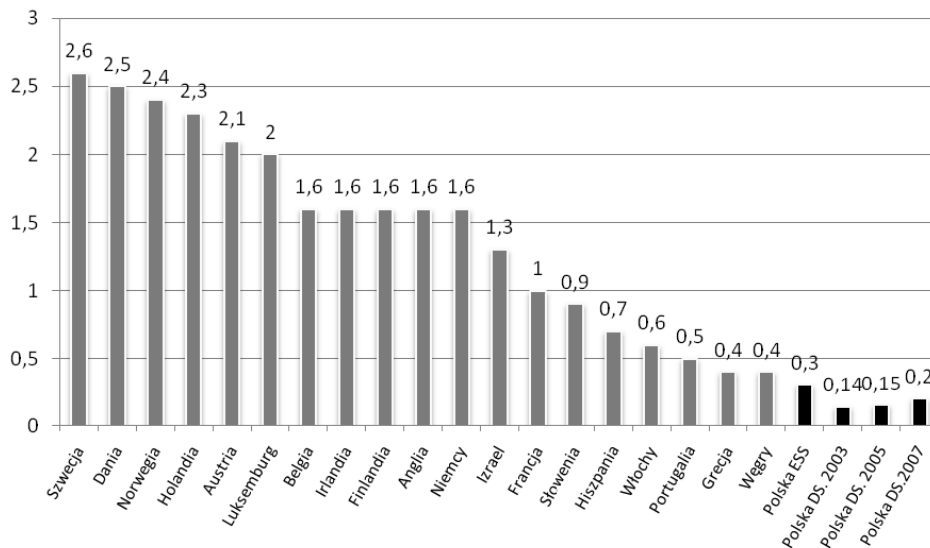
Źródło: [Czapiński, Panek 2007].

Source: [Czapiński, Panek 2007].

Dla wszystkich krajów, włącznie z Polską ESS – *European Social Survey 2004* (odsetek odpowiedzi 7–10 na skali: 0–„ostrożności nigdy za wiele”, 10–„większości ludzi można ufać”), dla Polski DS – *Diagnoza Społeczna* z lat 2003–2007 (odsetek odpowiedzi „większości ludzi można ufać” na skali: większości ludzi można ufać, ostrożności nigdy za wiele, trudno powiedzieć); średnia dla wszystkich krajów w ESS – 32 proc.

For all countries including Poland ESS – *European Social Survey 2004* (percentage of answers 7–10 on scale: 0–„you cannot be too careful”, 10–„most people can be trusted”), for Poland DS – *Social Diagnosis* of 2003–2007 (the percentage of answers „most people can be trusted” according to scale: most people can be trusted, you can never be too careful, hard to say); average for all countries in ESS – 32 percent.

Budowanie kapitału społecznego wymaga dobrowolnego i aktywnego zaangażowania się ludzi we wspólne uczestnictwo w działaniu w obrębie wspólnoty. Ludzie proaktywni to członkowie organizacji. [Będzik 2008]. Niestety ten ważny wyznacznik poziomu kapitału społecznego, jakim jest dobrowolna przynależność do organizacji także nie napawa optymizmem. Skłonność do stowarzyszania się jest bardzo niska, co zapewne ma swoje źródła w bagażu doświadczeń nagromadzonych w poprzednim systemie ustrojowym. Spośród krajów objętych badaniem *European Social Survey* (ESS) również w tym porównaniu Polska znalazła się na ostatnim miejscu pod względem liczby organizacji, do których należą dorośli Polacy (rys. 2). Kapitał społeczny nie może być generowany poprzez indywidualne działanie na własną korzyść. Jest on uzależniony od skłonności jednostek do działania w zbiorowości, od zdolności generowania nowych powiązań, kontaktów i sieci [Będzik 2008].

Rys. 2. Przeciętna liczba organizacji, do których należą respondenci w wieku 18 i więcej lat
Fig. 2. The average number of organizations to which respondents aged 18 or more belong

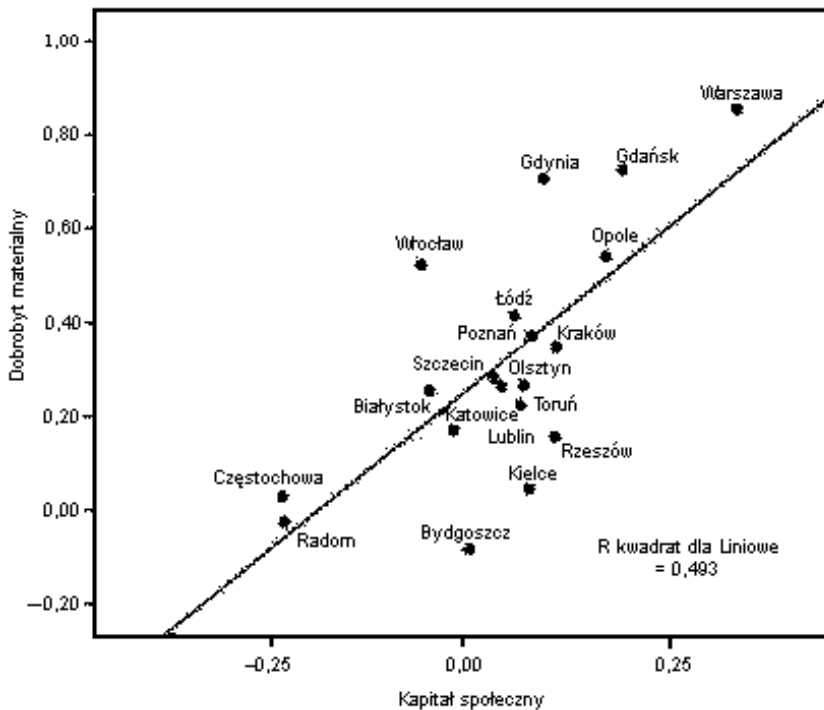
Źródło: [Czapiński, Panek 2007].

Source: [Czapiński, Panek 2007].

Dla wszystkich krajów, włącznie z Polską ESS – European Social Survey 2002, dla Polski DS – *Diagnoza Społeczna* z lat 2003–2007.

For all countries including Poland ESS – European Social Survey 2002, for Poland DS – Social Diagnosis of 2003-2007.

Wyniki badań *Diagnozy Społecznej* wskazują na duże skorelowanie poziomu kapitału społecznego z dobrobytem materialnym (rys. 3). Biorąc pod uwagę ogólną wiedzę na temat rozbieżności pomiędzy dobrobytem materialnym miast i obszarów wiejskich, na niekorzyść tej ostatniej kategorii, można „pomyśleć” (bardzo ostrożnie) o niskim poziomie kapitału społecznego na obszarach wiejskich.

Rys. 3. Kapitał społeczny a dobrobyt materialny w przekroju 19 miast

Fig. 3. Social capital and material well-being in the 19 largest cities

Źródło: [Czapiński, Panek 2007].

Source: [Czapiński, Panek 2007].

MOŻLIWOŚCI GENEROWANIA KAPITAŁU SPOŁECZNEGO

Świadomość wysokiej rangi kapitału społecznego w rozwoju społeczno-gospodarczym i z drugiej strony, ogromnych jego deficytów w Polsce, zwłaszcza na obszarach wiejskich, jest niezbędna w poszukiwaniu skutecznych możliwości jego generowania. A dróg kreowania kapitału społecznego jest wiele, wśród których można wymienić:

- kompleksową kampanię edukacyjną,
- programy staży, wymian, wolontariatu, itp.,
- inwestycje w kapitał ludzki,
- kreowanie liderów środowisk lokalnych,
- promowanie rozwoju trzeciego sektora,
- networking – budowanie sieci powiązań między uczelniami wyższymi, firmami i instytucjami wsparcia biznesu.

Jak pisze Swianiewicz [2005], „na poziomie instytucji środowiska lokalnego kapitał społeczny może być budowany np. poprzez:

- zlecanie zadań przez samorzządy organizacjom pozarządowym i podmiotom społecznym,

- partnerstwa publiczno-społeczne i społeczno-prywatne,
- rozwijanie przedsiębiorstw gospodarki społecznej,
- sieciowanie inicjatyw społecznych,
- konsultacje społeczne.

W relacji instytucje-mieszkańcy natomiast i na poziomie mieszkańców poprzez:

- rozwój instytucji i organizacji tworzących więzi między różnymi grupami osób: wspieranie organizacji społecznych (szczególnie nie samopomocowych), współpraca mieszkańców wokół szkół (rodzice, dziadkowie, dzieci), domów kultury,
- udostępnianie i przekazywanie budynków i pomieszczeń na cele społeczne: dla organizacji społecznych, wspólnoty mieszkańców,
- kształtowanie przestrzeni korzystnej dla powstawania kapitału społecznego,
- „instrumenty kadrowe”: wolontariat w pomocy społecznej i edukacji, włączanie organizowania kapitału społecznego do zasad awansowania nauczycieli,
- społeczną wymianę usług: banki czasu, wymiana informacji: spotkania mieszkańców, „inteligentne” lokalne rozwiązania internetowe”.

Wymaga to czasu i zaangażowania wielu podmiotów środowiska lokalnego, ale czas ten na pewno nie będzie stracony. Dzięki wspólnemu działaniu, skierowanemu na tworzenie kapitału społecznego, rozwój społeczno-gospodarczy będzie nie tylko możliwy, ale i łatwiejszy zarówno do osiągnięcia jak i utrzymania.

TRUDNOŚCI W BUDOWANIU KAPITAŁU SPOŁECZNEGO NA OBSZARACH WIEJSKICH

Wśród „hamulców rozwoju” na terenach wiejskich wymienia się [Partnerstwo... 2003]:

- brak lokalnych inicjatyw,
- złe funkcjonowanie instytucji i nakładanie się ich funkcji,
- brak zaufania do instytucji i nieufność wobec wspólnego działania,
- zbyt duży indywidualizm ludzi, co utrudnia łączenie wysiłków na rzecz rozwoju,
- obecność silnych grup nacisku utrudniających realizację wspólnych interesów danej społeczności,
- bardzo małą gęstość zaludnienia,
- degradację środowiska.

W pewnym stopniu wstępem do rozwiązania powyższych trudności mogą stać się podmioty ekonomii społecznej. Dzięki swojemu ukierunkowaniu na działania społeczne, zakorzenieniu i więzi z lokalną społecznością trzeci sektor ma duże szanse na przezwyciężenie bierności małych społeczności i włączenie ich w proces kształtowania własnej przyszłości. Badania Swianiewicza [2005] zmierzające do zweryfikowania tezy o wznrastającym zapóźnieniu regionów Polski Wschodniej w stosunku do pozostałych części kraju poza innymi wnioskami wykazały, że „względny sukces”¹ obszarów zapóźnionych

¹ „Względny sukces”, gdyż chodzi tu o obszary w regionie Polski Wschodniej charakteryzującej się gorszymi wynikami (mierzonymi rozwojem infrastruktury, wzrostem bazy podatkowej, pojawianiem się nowych firm i inwestorów), które to obszary w tym niekorzystnym otoczeniu radzą sobie lepiej od pozostałych.

wiąże się często z czynnikami miękkimi odnoszącymi się do postaw liderów i społeczności lokalnej (obecność lidera, wizji, odpowiedni poziom optymizmu i aktywności tak liderów, jak i całej społeczności lokalnej).” Słaby jest natomiast związek z poziomem zamożności, jednak „nieco upraszczając można powiedzieć, że dostępne dane wskazują, iż wiele jednostek jest biednych, bo mało jest w nich aktywności i przedsiębiorczości, nie jest zaś prawdziwe twierdzenie, że są mało aktywne dlatego, że są biedne”. Dlatego instrumenty polityki ukierunkowane na edukację i rozwój aktywności obywatelskiej „wydają się równie istotne, jak udostępnianie środków finansowych na realizację inwestycji infrastrukturalnych”.

PODSUMOWANIE

Świadome pobudzanie lokalnej aktywności stanowi podstawę rozwoju społeczno-gospodarczego regionów, a jak pisze Hausner [2008] „wykorzystywanie ekonomii społecznej jako czynnika rozwoju regionalnego i lokalnego przyczyni się do wykorzystania lokalnych zasobów, w tym zasobów pracy, co ożywi społeczności lokalne i przyspieszy rozwój społeczno-gospodarczy obszarów depresyjnych i marginalizowanych,” a takimi są w większości właśnie obszary wiejskie. Jednak podmioty trzeciego sektora będą efektywne tylko wtedy, jeśli fundamentem ich działania będą wzajemność i solidarność, jeśli bazować będą na kapitale społecznym i go pomnażać [Hausner 2008].

Dobrym podsumowaniem przedstawionych w artykule rozważań będzie konkluzja zaczerpnięta z *Diagnozy Społecznej* stwierdzająca, że „dzisiaj wystarczającym źródłem indywidualnego rozwoju Polaków i za ich sprawą także Polski jest rosnący kapitał ludzki i finansowe wsparcie Unii, za jakiś czas dotkliwie jednak odczujemy brak kapitału społecznego odpowiedzialnego za rozwój wspólnoty bez dużego zasilania zewnętrznego.” [Czapiński, Panek 2007]. Dlatego ważne jest, aby już dziś uświadomić sobie wagę kapitału społecznego dla długofalowego rozwoju, czy choćby przetrwania i nie przegapić żadnej okazji do jego budowania.

PIŚMIENNICTWO

- Będzik B., 2008. Kapitał społeczny jako ważny czynnik rozwoju obszarów wiejskich. W: *Rozwój zasobów kapitału ludzkiego obszarów wiejskich. Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania*, Uniwersytet Szczeciński, Nr 8, 40.
- Bullen P., Onyx J. 1999. Social Capital: Family Support Services and Neighborhood and Community Centres, In NSW Paul Bullen and Jenny Onyx, April, <http://www.mapl.com.au/socialcapital/soccap1.htm>
- Czapiński J., Panek T. (red.), 2007. *Diagnoza społeczna 2007. Warunki i jakość życia Polaków. Raport. Rada Monitoringu Społecznego*, Warszawa, 264.
- Hausner J. 2008. *Ekonomia społeczna i rozwój. Ekonomia społeczna. Teksty*. Nr 12, 22.
- Herbst K., 2006. *Czy ekonomia społeczna wspomogła rozwój lokalny? Ekonomia Społeczna Teksty*, 3.
- Kłodziński M. (2003): *Kapitał społeczny polskiej wsi. Wieś i Rolnictwo*, Nr 3(120), PAN IRWIR, Warszawa, 9–18.
- Partnerstwo w rozwoju lokalnym, Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa czerwiec 2003, 14–15.

- Rymsza A., 2007. Klasykne koncepcje kapitału społecznego, w: Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna, T. Kaźmierczak, M. Rymsza (red.), Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- Swianiewicz P., Strategiczna analiza stanu spójności ekonomicznej i społecznej przeprowadzona na poziomie obszarów nuts4 i nuts5. Publikacja dostępna na stronie: http://www.mrr.gov.pl/polityka_regionalna/SRPW_2020/Dokumenty%20i%20ekspertyzy/Documents/75a31326e6034163afc4c99b4cc11d9dSwianiewicz.pdf.
- Woolcock M., 2001. The Place of Social Capital in Understanding Social and Economic Outcomes. "ISUMA, The Canadian Journal of Policy Research" No 1.

DIFFICULTIES AND POSSIBILITIES OF GENERATING SOCIAL CAPITAL IN RURAL AREAS IN POLAND

Abstract. In the process of integration and globalization is increasing the importance of the soft factors for the socio-economic development. The most important of them is social capital. The article presents the role of social capital for socio-economic development especially in rural areas and deficiencies in the basic components of social capital, which hinder the creation and increase of social capital. The paper presents the difficulties development and the possibilities of generating social capital in rural areas in Poland.

Key words: social economy, social capital, activity of local communities, rural areas

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 27.12.2008